

FÜLÖP LÁSZLÓ

Gersei Pethő János, Nádasdy Tamás hű szolgálója

Ezen írás valójában az „ikertestvére” a *Vasi Szemle* 2022. évi 2. számában megjelent kisebb tanulmánynak a sok hasonlósága és egyezése miatt: mindkettő levelezés, darabjai ugyanazokban az években, saját kezűleg íródtak, mind magyar nyelven, egy távoli rokon és egy közvetlen családtag tollából. Címzettként ugyanannak a főúrnak, Nádasdy Tamásnak szóltak. Mindkét levélíró ugyanabban a régióban, a Nyugat-Dunántúlon sajátította el az anyanyelvét, ebből következik, hogy szinte teljesen ugyanazokkal a nyelvjárási fordulatokkal éltek írásgyakorlatukban. Nem soroljuk tovább, hiszen mindezen hasonlóságokat felismerik a folyóirat olvasói is, amennyiben egymással összehasonlítják a két ismertetést.¹

Dr. Komáromi András történész-levéltáros 1904-ben a *Történelmi Tár* 1904. évi számában tette közzé gersei Pethő János 49 levelét, amelyeket Nádasdy Tamáshoz írt 1550 és 1562 között.² A missziliseket (valóságos, elküldött levél) kora helyesírásának megfelelően átírta, azaz nem betűhűen közölte olvasóival, ám mindvégig megtartotta azok minden lényeges formai és nyelvi, néha még a helyesírási jellemzőit is. Ezért közlése hiteles és mindenféle szempontú további kutatásra felhasználható. Pethő ennél jóval több levelet írt Nádasdynak. Ő maga is hivatkozik rá, hogy például csak 1558-ban négy levelére nem kapott választ

a nádortól. Ezek a levelek vagy el sem jutottak akkor a főúrhoz, vagy útközben elkallódtak, de még az is elképzelhető, hogy csak nem kerültek be a Nádasdyak irattárába, ezáltal később az Országos Levéltár archívumába sem.

Gersei Pethő minden levelét saját kezűleg írta, sohasem vett igénybe íródeákot. Mindez teljesen érthető, hiszen a tartalmukból kiderül, hogy szinte mindegyik bizalmas történeti, harcászati eseményeket közöl, vagy éppen baráti, családi eseményekkel kapcsolatos. Azt nem tudjuk meg, hogy fiatal korában hol tanult, azonban a dokumentumokból és az életleírásából kiderül, hogy tudott németül és latinul is, alaposan ismerte a Bibliát, tehát tanult ember volt.

Az említett 49 levelet már nagyon sokan felhasználták és idéztek azokból tanulmányokban, könyvekben, főként történészek, hadtörténészek, helytörténettel foglalkozók, régészek és irodalmárok. Jelen tanulmány most más szemszögből kísérel meg a levelek adatait felhasználni, és azokból olyan részeket kiemelni, amelyekkel ez idáig nem, vagy alig foglalkoztak a kutatók. E három terület a következő: 1. a levélíró életének magánjellegű, apró momentumai; 2. a tágabb családja/családjuk mindmáig bizonytalan genealógiai adatainak kiegészítései, pontosításai; 3. a levélküldő írásbeli nyelvi kommunikációjának néhány nyelvészeti jellemzője. (Azért néhány, mert a jelenségek teljes elemzése külön tanulmány lehetne a nyelvészet iránt érdeklődők számára.)

Mindezek bemutatása előtt ismerjük meg a gersei Pethő családot és magát a le-

1 Fülöp László: Mayláth Istvánné, Nádasdy Anna vajdáné asszony. *Vasi Szemle*. 2022. 2. szám 169–174. p.
2 Gersei Pethő János levelei Nádasdy Tamáshoz, 1550–1562. 2., bef. közl. Közli Komáromi András. (továbbiakban: Komáromi) = *Történelmi Tár*, 3. füz. 1904. 266–291. és 400–433. p.

vélíró! Életükből csupán a legfontosabb elemeket emeljük ki, nem szeretnénk a mások által leírt tényeket részletesen megismételni.

A gersei Pethő (sokszor Petheő) család eredetét a Nádasd nemzetségből veszi. E nemzetség (*genus*) a honfoglalás első korszakában élt „Chopon (Csopon) de genere Nádasd” nevű gróf utódaiból több családra ágazott szét. A 14. században vált ki belőle a Nádasdy, a Darabos család, és körülbelül ugyanekkor egy Péter (becézett alakban Pető) fiúsarjtól a később gersei Pethőknek nevezett törzse. Tehát eredetüket nézve a levéli Pethő János és a címzett Nádasdy Tamás időben nagyon távolról, de valójában „rokonok” voltak.³

A két család közül ebben a korban a Nádasdyak voltak a gazdagabbak, vagyonukat Nádasdy Tamás⁴ házasságával még tovább növelték. Rangban is följebb kerültek, főleg azért, hogy ez utóbbi személyt 1554. március 20-án Magyarország nádorává, azaz első emberévé választották. Így adódhatott, hogy gersei Pethő János Nádasdy – és már korábban I. Ferdinánd király (1526–1564) – nemesi szolgálója, bizalmas embere, azaz „servitora” lett.

A levéli életéről és családjáról szintén röviden szólunk, megjegyezve azt, hogy főként azon adatokat írjuk le, amelyek a levelei vagy más régi, némely esetben korabeli dokumentumok alapján biztosak. A kétes, bizonytalan elemeket megjegyzéssel ismertetjük az olvasóval.

Gersei Pethő Jánosék heten voltak testvérek. (A csecsemő-, illetve kisgyermekkorban elhunytakról nem maradt följegyzés.)

3 Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. (továbbiakban: Nagy) Nádasdy: 8. köt. Pest, 1861. 14–27. p. és Pethő: 9. köt. Pest, 1862. 257–266. p.

4 Nádasdy Tamás: * Buda, 1498 – †Egervár, 1562. június 2.

Apjuk szintén János, aki királyi udvarmester, anyjuk pedig Pósa Zsófia volt. A három lánytestvért a kor szokása szerint kiházásították, s mivel nem vitték tovább a családnévet, a genealógiák csak a férjeiket nevezték meg: Orsolya (∞ Forgách Péter), Margit (∞ Majthényi Bertalan) és Anna (∞ 1. Csáky Ferenc 2. Fánicsy György). A három fiútestvér közül Boldizsárról konkrét adatot nem találunk. Péter 1572-ben zalai alispán, elhunyt 1574 előtt; felesége Csoron Zsófia volt. Gáspárról kissé többet tudunk. Felesége Csoron Anna,⁵ gyermekei Margit, Kristóf (†1600; ∞ Bezerédj Krisztina) és Mihály (∞ Sitkey Anna). Róluk – mármint a három fiútestvérről – a következőket olvashatjuk Bedy Vince tanulmányában: „A gersei Pethők közül kétségtelenül a három testvér, Péter, Gáspár és Boldizsár voltak a legerőszakosabbak...” „...hatalmas rokoni összeköttetéssel és sokszor fegyveres erőszakkal hovatovább rettegett kiskirályai lettek egész Vas megyének”.⁶

Jánosról, a levelek írójáról tudunk leg többet. 1525-ben született, és 53 évesen, 1578. január 22-én halt meg Bécsben, ott is temették el. Rangjai a következők voltak: Sopron vármegyei főispán, több vár, így például Kassa vár és város kapitánya, királyi főpohárnok, majd kamarás. Ez utóbbi címre a következőt írják a lexikonok: „1. udvari rang, amelyet a király adományozott meghatározott származási és vagyoni feltételeket betöltő nemesnek; 2. előkelő ne-

5 Az ő nevével kell megjegyeznünk, hogy a Hungaricana portálján több tévedést találunk. A korabeli oklevelek regesztáit vagy pontatlanul fordították le, vagy a magyar szövegbe gépeltek bele hibás adatokat. Például a Csoron név Csórén alakban olvasható, Csoron Anna pedig néhol nem Gáspár feleségként szerepel.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZALM_HL_11/?query=Csorén%20Anna&pg=530&layout=s. (Megttekintve: 2022. június 13.)

6 Bedy Vince: Adalékok a győri ipar történetéhez. Győri Szemle. 12. évf. 1941. 126. p.

mes, aki a király személye körül teljesít szolgálatot”. Őrá mind a két meghatározás illet, minden kritériumnak megfelelt, és valóban a király leghűbb emberei között tartották számon. Egyben kitűnő katona, önfeláldozó és pontos, megbízható szolgálatot ellátó személy volt. A király 1549 áprilisában a testvéreivel együtt (!) bárói rangra emelte. Később elismerésül I. Miksától 1568/69-ben megkapta a Zemplén vármegyei Sztropkó⁷ várát. (Innen ered későbbi leszármazottainak a zempléni nemes családokkal való kapcsolata.⁸) Az első feleségének a nevét nem ismerjük, ő maga sem említi, amikor 1552 végén meghalt. A nyolcadik levelében 1553. január 3-án írja a következő szép gondolatokat Nádasdynak: „...az hatalmas Isten engemet mely csapással megvert, hogy az én szerelmes örek társamat ez világból kivette, kivel bizon az hatalmas Isten engemet meg bódogéjtott meg kazdagéjtott vala...”⁹ Csak hét év elteltével nősült meg újra, második felesége az evangélikus vallású, soproni Zinzendorf Erzse (∞ 1559) lett. Pethő Jánosnak hét gyermeke született. Mivel sem a levelekben, sem a régi okiratokban sehol nincs rá utalás, ezért nem tudjuk, hogy melyiküknek ki volt az édesanyja. János nevű fia és Judit mindenütt adat nélkül olvasható, feltehetően fiatalon elhunytak. Kristóf és Mária – mindketten 1576-ban haltak meg. Gáspár felesége Nádasdy Orsolya volt, utódaikról nem tudunk. Ferenc (1618-tól már biztosan) jászói prépost volt, 1636-ban halálozott el. Gyermekei közül István lehetett a legidősebb, aki 1611-ben ezredesként egy csatában esett el. Az ő felesége a lengyel származású

Kiscaucha Anna volt. (Tíz gyermekük közül a három fiúról egy érdekes esetet közlünk a lábjegyzetben.¹⁰)

A gersei Pethőknek több vármegyében voltak birtokaik, udvarházaik és kúriáik (például Rábakovácsi¹¹ a 18. század második feléig¹²). Ővük volt három kisebb vár: Tátika (ma: Zalaszentőrs része) körülbelül 1437-től két évszázadon át volt a tulajdonukban, Rezi 1427-től és Kemend (ma: Kemendollár) 1403-tól, valamint Keszthelyen az elhagyott ferences kolostorból általuk átalakított végvár. Mindezeket több ízben kifosztották, felgyújtották a törökök (1548, 1589), végül a sok ágra szakadó és lassan elszegényedő család ezek közül többet nem épített újjá, mivel időközben az erődítmények védelmi jelentősége is megszűnt.

Gersei Pethő János a fennmaradt 49 levele többségében harci eseményeket, csatákat ír le. Beszámol a nádornak és általa a királynak a sikerekről, a veszteségekről, a rangos elesetteket név szerint is megemlíti. Sajnos olyanokról is kell írnia, hogy a katonák – és az ő katonái is – hosszabb időn át nem kaptak fizetést, hópénzt (zsoldot), ruhát (posztót),¹³ néha még elegendő ételmezt sem. Sok főúr, vitéz neve olvasható a sorokban, valamint az ellenségeké, az áru-lóké is. Azonban ezeket az adatokat, amint a bevezetőben említettük, a történészek részben már feldolgozták. A továbbiakban

7 Ma: Stropkov, város Szlovákiában.

8 A 17. században élt Ferenc Perényi Máriát, Barkóczy Sándor özvegyét vette feleségül. Leánytestvérei közül Zsuzsa Barkóczy Ferencnek, Erzse pedig Barkóczy Lászlónak lett a hitvese. Nagy 9. köt. Pest, 1862. 260. p.

9 Komáromi: 274. p.

10 Istvánnak három fia (azaz a levélíró János unokái): Ferenc, Mihály és István ugyanazon a napon, 1614. január 30-án iratkozott be a morvaországi Olmützben az egyetemre. Az esemény további érdekessége, hogy velük együtt lett egyetemi hallgató a volt házitanítójuk is, nemes Nórápi János. Részletesen: *Fülöp László: Négy Vas megyei hallgató az olmützi egyetemen. Vasi Szemle. 2018. 3. szám 369–371. p.*

11 1970-től Meggyeskovácsi.

12 A népes és sok férfitagot számláló gersei Pethő család IV. Zsigmond elhunytával 1766-ban fiágon kihalt. Nagy 9. köt. Pest, 1862. 266. p.

13 Talán ebből a korból eredhet a régi magyar szólásunk elsődleges jelentése: Se pénz, se posztó.

csupán azokat az apró elemeket ismertettük, amelyek az ő életével kapcsolatosak. Nem követjük a levelek keletkezésének időrendjét, hiszen néha egy-egy téma, mozzanat csak pár év múltán kapcsolódik össze. Leveleit a legkülönbözőbb helyekről írta, ezekből csak néhányat említünk, hogy érzékeltessük azt, mennyit „utazott” lóháton, szekérrrel, és bármennyire meglepődünk ezen a 16. századi kifejezésen, „postán”, azaz postakocsival: Sopron, Bécs, Linz, Zágráb, Szászsebes, Kassa, Temesvár, Prága, Eger, Kapuvár, Pozsony, és egyetlen levél az egyik birtokáról, Kovácsiból (Rábakovácsi).

A kor szokása szerint a leveleket föltekerték, zsinórral átkötötték és lepecsételték. Gyakori volt, hogy mástól kapott levelet is beletekertek, és úgy küldték tovább a címzettnek. Az akkori technikai körülmények miatt (a papír, a tinta, a lúdtoll minősége) egy-egy hosszabb levél megírása akár fél napot is igénybe vehetett. Képzeltük, hogy a középkori útviszonyok, az időjárási és egyéb nehézségek miatt (vihar, árvíz, török támadások stb.) a levelek milyen sokára érkeztek el a címzettjükhöz (legtöbbször Bécsbe)! Ha a címzett egyáltalán akkor épp ott tartózkodott. Hiszen ő is utazhatott a birtokaira, a családjához, netán épp meghívták egy főúr vagy gyermeke távolban tartott menyegzőjére, esetleg temetésre. A törökök mozgásáról, sikereiről vagy éppen sikertelen támadásairól pedig csak úgy tudtak híreket küldeni az ország távolabbi részébe, hogy előbb a levélírónak kellett értesítést kapnia. Ez bizony néha kének segítségével, máskor tolmáccsal – ahogy akkor ők nevezték: „nyelvvel” – történt személyes találkozás útján volt lehetséges.

A már említett nyolcadik levélben, amelyben a felesége halálát közli, saját magáról is ír: „az gonosz szerencse [szerencsétlenség] mindenkoron egyedül nem jó,

hanem társokat szokott hozni”. Mint leírja, a lova elbotlott, ő pedig leesett róla, és úgy beverte a fejét, hogy doktorai szerint a „guta” megüthette volna. Ezután sokáig lábadozott, de az orvosai megmentették az életét, és teljesen meggyógyult.

Mint Sopron vármegyei főispánnak sok ellensége volt a megyében és magában Sopron városában is. A polgárok 1553-ban még le is akarták váltatni, el akarták tőle venni az ispánságot. Állandóan bántják, elégedetlenek a munkájával, szolgálát elfogják, fenyegetik, hogy megégetik, megölik őket – panaszolja. Mindennek a valódi okát nem tudjuk meg, csupán annyit ír róla a 23. levélben, hogy: „...mert nyócz sebet csak egy kötéssel akarnak elfödni”. Kéri Nádasdyt, hogy „törvény legyen reá”, azaz szabályozza és ítélkezzék, döntsön ebben az ügyben.

1556-ban Bécsből Szigetvárra ment. Eredetileg nem egyedül tervezte az utat, de mint írja: „[a] német népség készül Szigetbe menni”, de „lassan járnak [...] még most keresnek főzönét és matrácot velek vinni”. Végül szeptemberben maga ért csak oda, felmérte az ottani állapotokat, amelyekről így tudósít, mintegy megérezve a vár leendő elestét: „itt immár semmi reménség nincs Isten után”. Majd közli, hogy Zerény [Zrínyi Miklós] uram Erdődy uramnak adta Rakonok (Körös vármegyében), Monyorókerék, Vörösvár és Csatár (?) nevű erődítményét – mintegy megsejtve előre a halálát.

A 23. levélben összefoglalja Nádasdynak az eddigi életét: születésétől fogva mindaddig „feles” nép (azaz magyar és német) között nőtt fel a fejedelmek udvarában, megszokta az idestova járást, soha nem elégette meg, hogy közben mindenkor többet és többet lásson. És most az élete nem különb a rabságnál, nem nős, nincs háza népe, „ez il ember nilván bódogtalannak találhattja itt magát [...] nóztessen meg te kgd [...] most mint egy fogoly úgy vagyok”.

Hamarosan megszabadult Pethő János e körülményektől, mert a király 1557-ben egy esztendőre kinevezte Kassa várkapitányának. Akkor, amikor felsorolta, hogy mit kér (egyévi fizetést, 400 lovas és 600 gyalogos katonát, élést, municiót, és ha megszállják a várost, akkor további 4000 emberre élelmet, plusz még ezer katonát), akkor még nem gondolta, hogy milyen rossz, néha kegyetlen év vár rá. A feladatai közé tartozott a környező kisebb erősségek felügyelete, az ellátás biztosítása, a váracsakák rendben tartása is (Namény, Szerencs, Füged, Tokaj stb.). Csak 600 embert adtak mellé, azok sem kaptak fizetést, így a saját pénzből kellett eltartania őket. Közben az ellenség állandóan támadta, kifosztotta a környéket és a várakat. Végül alig várta az egy év leteltét, azt írja Nádasdnyak: „ez tisztet le akarom tenni” [...] „mencsen ki engemet te kgd innen az purgatoriumból”. Utolsó előtti, Kassáról küldött levelében az egyik csatában való szerepéről bibliai epizódot idézve számol be: „én szent nem voltam, hogy egy számár álla csontjával én magam mind megölhettem volna az ellenséget...”. Ez év decemberi levelét már Szombathelyről keltezi, egy hónap múltán pedig a már említett Rábakovácsiból, az egyik birtokáról értesíti a nádort, hogy a feleségével együtt megy hozzá látogatóba (mint írtuk, 1559-ben újra megnősült). Ezután történt, hogy egy újabb bécsi útja során ötödmagával, más főurakkal együtt Nádasdy kapuvári birtokán szállt meg, ahol nagyon szívesen fogadták őt a társaival együtt, pazarul vendégül látták őket, „ez uton ilen gazdánk nem voltak” – írja. Talán ez az egyetlen olyan levele, amely csak jó hírt tartalmaz. A továbbiakban sok-sok keserűséget olvashatunk tőle. Hazaérve kiderült, hogy az egész háza népe beteg, a tisztartója minden holmiját összeszedve elszökött. (Valószínűleg a pestisjárványról van szó, amelyet

1562-ben a „dög” szóval nevez meg.) A királytól kapott fizetése évi 400 rénes (rajnai) aranyra csökkent, amely szerinte egy kántorig¹⁴ (negyedév) sem elég. A soproni polgárok és a vármegyei urak újra támadják a tevékenységét. Szívesen megválna az ispánság terhétől, „nem szoméhoztam én ezt a tisztet” – írja 1561-ben. Úgy látszik, hogy elkeseredésében kevésbé figyelt oda a levele tartalmára, mert ebben ír egy 26 (!) soros mondatot, amelyet szinte nem lehet kibogozni a bonyolultsága miatt. Ellenségeiről írja: „ha az tenger fenekére vethetnének is, oda vetnének...”.

A család bemutatásánál már szoltunk a három fiútestvére hatalmaskodásáról és erőszakosságáról. A fennmaradt okiratok bizonyítják, hogy bizony a családtagok közt is állandóan dúlt a háborúskodás, a nézeteltérés, mégpedig a várak és a birtokok miatt. Nádasdy parancsára 1561. július 20-a előtti napokban Rezi várában gyűltek össze a Pethő család férfitagjai mindezt megbeszélni és egyeztetni, illetve azt, hogy az erődítményeik fenntartásáról miképp gondoskodjanak. Ebből – a nádornak válaszul küldött levélből – ismerjük meg az akkor élő Pethő férfi családtagok keresztnévét. A rokonsági fokokat természetesen nem részletezi (testvér, unokaöcs és -báty stb.), hiszen az számukra tudott, ismert volt. A Nagy Iván-féle családrajzon mindegyiküknek a neve szerepel: Ambrus, András, Benedek, ifjabb Gáspár, idősb János, ifjabb János, László, Mihály, Péter és ifjabb Péter, azaz tíz személy. A találkozón nem vett részt özvegy Pethő Gáspárné (Csoron Anna), bár a férje révén neki is volt birtokrésze. Megállapodtak abban, hogy önma-

14 A kántor a latin *quatuor tempora*, a szót az egyházi négy böjti elnevezéséből szóösszerántással és torzítással „magyarították”.

<https://wikiszotar.hu/ertelmezo-szotar/Kántor>
(Megtekintve: 2022. június 13.)

gukban elégtelenek az ellenség és a lopások ellen megvédeni a váraikat, főleg Keszthelyt, mert nincs elegendő emberük, katonájuk és fegyverük. A levélből kiderül, hogy még egymástól is tartanak, főleg Csoron Annától. (A korabeli peres jegyzőkönyvek szerint erőszakos természetű hölgy lehetett.) Ezért a levélíró János kéri a nádort, hogy válasszon ki egyet közülük, annak adjon hatalmat, hogy a rokonai ne vele, mármint a levélíróval pörölhessenek.

Az ezután írt leveleiben többnyire kisebb és jelentéktlenebb témák következnek az életéből, ezeket csak röviden soroljuk föl.

Sopron városa a saját deákjával dézsmát akar fizettetni. Ilyen nincs egy városban sem, hiszen a város deákja ez alól mentesül. Pethő Jánosnál volt Károly herceg agara, amelyet a nádor keresztúri (Sopronkeresztúr) ispánja elfogott. Az utána küldött szolgát az ispán 25 emberével rútol megverte, Pethő pénzét is elvették tőle, és vasra verték. 1562-ben Linzben járt, ahol nagy drágaságot tapasztalt, és csak guldennel lehetett fizetni. Ugyanitt virágvasárnapon (itt néha húsvétról ír), meghallgatta a goricaai(?) püspök prédikációit, amelyekről elragadtatással beszél: „azt hiszem, hogy a szent lélek szólt ki belőle”. (Különben ez az egyetlen levele, amely vallási témájú.)

A nádor halála előtti utolsó két levelében a családjáról ír. Hazament a feleségéhez, aki egy hónap múlva fog szülni. A kisfia pedig halálán volt az elmúlt napokban (nem tudjuk meg, hogy melyikük). Közli Nádasdyval, hogy „utam fog lenni Tótország felé”, azaz Horvátországba kell mennie. De előtte elviszi a várandós feleségét Hefflainba,¹⁵ s ott hagyja, „...ha az Isten el nem űzi a döggel”, a már említett pestissel.

Ennyit tudunk meg a levelekből gersei Pethő János életéről, családjáról. Természe-

tesen mindezek kevesek ahhoz, hogy a teljes és pontos életrajzát el lehessen készíteni, azonban kiegészítik a családrájokban leírt száraz tényeket, és emberi oldaláról mutatják be a főispánt, a várnagyot.

A tanulmány harmadik részében – ahogy a bevezetőben jeleztük – a 16. század közepén íródott levelek nyelvezetét kívánjuk ismertetni. Mindebből már adtunk ízelítőt az eddigi idézetekben, azonban azokat nem szakítottuk meg nyelvi magyarázatokkal.

Azt nem tudjuk, hogy gersei Pethő hol és kitől tanult meg írni-olvasni, leveleiben mennyi a saját, egyéni írásgyakorlata. Ismert, hogy a magyar helyesírás ebben a korban még nem volt szabályozott,¹⁶ tehát a lejegyzők írásukban nagyon eltérhettek akár vidékenként, akár személyenként a ma elfogadott szabályainktól. Ő is, mint minden 16. századi levélíró¹⁷ teljesen pontatlanul és esetlegesen használja a központozást (vessző, pont), a kis- és nagybetűket. Ezért lehetnek nála akár féloldalas mondatok is, amelyeknek megértése, sőt olvasása is néha komoly akadályokba ütközik. Kedveli a régies szóhasználatot és a szófajok talán már akkor is elavult toldalékolását, valamint ehhez hozzá kell számítanunk a lakóhelye, vidéke nyelvjárási jelenségeinek beépítését a szövegbe. Feltűnően sok olyan szót használ, amelyen három-négy nyelvi jelenséget is elemezhetünk, például: *megtöbbité* (megsokasítja), *terétül* (terhétől), *tekélettel* (tökéletesen), *bódogéjtott* (boldogított), *kazdagéjtott* (gazdagított), *kengeregvén* (könyörögve).

A magánhangzók közül az i, ö és ü jelölését más hanggal helyettesíti: *héjába*, *ordétott*; *ennen pénz* (önnön = saját), *erekké*;

16 Az első magyar helyesírási szabályzat 1832-ben készült.

17 Leveleinek nyelvi jellemzőit érdemes lenne részletesen összehasonlítani Nádasdy Anna ugyanabban az időben (1542–1562) szintén a nádorhoz írt leveleivel. Lásd: 1. számú hivatkozás.

15 Höflein, település Pozsony és Bécs között.

velek, izen, mieljék (műveljék). A mássalhangzóknál az *n-ny*, *l-j* (*ly*) felcserélése a jellemző: *bizon, reménlek; il* (ily), *segéllye, mordál*. A zöngés hang helyett zöngétlent használ egyes szavakban: *kazdag, foklyom* (foglyom), *örek*; a melléknévi középfokú alakot röviden írja: *gonoszb idő, legszükösb, ördög*; a szó eleji mássalhangzó-torlódást föloldja: *ispányolok* (spanyolok), *istrázsa*. Sok esetben nem alkalmazza az írásban jelölt teljes hasonulást: *ezben, azra, uramval, szemvel*.

Az archaikus szavak minden típusára találunk példát. Az elavultak között olyanokat is használ, amelyek más korabeli dokumentumokban nem, vagy nagyon ritkán olvashatóak: *ingen* [ejtsd: ingyen] = egészen, hiába; *nám* (íme, hiszen), *kacola* (kanca, nöstény ló), *hazul* (otthonról), *maradék* (utód), *mind éltig* (mindedig, mindig), *aszszonyállat* (nő) stb. Az előfordulások számában ezt követik a formai archaizmusok, melyeknek legtöbbszörrel találkozunk a korabeli irodalmi művekben is: *szüből* (szívből), *bátor* (bár, bárcsak), *talám* (talán), *kenig* (pedig), *kettei* (ketten), *soholt* (sehol), *tészen* (tette), *esmég* (ismét), *ujontan* (újból), *vadnak* (vannak). A jelentésbeli archaizmusok közül már jóval kevesebbet olvashatunk: *szükös* (kevés), *poroszka* (ló), *legottan* (azonnal – itt időre vonatkozik), *bizodalmas* (bizalmas), *szerelmes* (szeretett), *gyermek ló* (csikó). A levelekben található nyelvjárási jelenségek kimondottan a Nyugat-Dunántúltra jellemzőek, ilyenek: *osztán, ótalom, nyócz, szavok, környül, rolla, közöttök, me-nek, teszen*.

A levelekben az igék és igenevek toldalékolására találjuk a legtöbb példát, főként a múlt idő nagyon változatos használatára. Ez utóbbiból emelünk ki elsőként néhány érdekesebb alakot: *tudá, adá, hagyá, íram, jöve, elüzém, levék, megveretének; siettete, estenek, mentenek fel, ezennel juték meg*

(megjöttem); *szóla vala, ezt vélem vala, voltanak; tém* (tettem). Az igenevek régies használati formája többnyire szó szerkezetekben fordul elő: *nem merek könyörögenem, nem akartam felelnem, el kelletik velem vinnem, kengeregvén* (könyörögvén), *nyelvet fogván*. A felszólító módot egészen szokatlanul nagyon sok esetben feltételes módú igealakokkal helyettesíti, fejezi ki: *ne halasztná, izené meg oda, hadná meg és parancsolná meg!* A Nyugat-Dunántúlon írt okiratok szövegében másutt is előfordul, hogy a feltételes mód jele után még egy testesebb igeraggal megtoldja azokat a szavak végén: *akarnája, akarnáják, megoltalmaznájuk*.

Az állandó szókapcsolatok közül főként a vonzatok mai használatától való eltérés nagy számban olvasható a levelekben. Ezek között néhány nyelvjárási alakot is megfigyelhetünk: *félek rajta* (tőle); *lenne szembe* (személyesen találkozná); *reá ment* (element); *ilára ment* (elmenekült); *veszteg legyek* (maradjak); *törvény legyen reá* (szabályozza); *arcul viszem reája* (szembesítem); *visszatéréték arccal reánk* (visszaküldték velünk szembe); *látatot mutattam* (látszatot keltettem); *osztán kegyelmedre jövek* (kegyelmedhez jöttem); *bizalomban bizvást* (titokban – ez egy tőkettőzéses szókapcsolat). A mondat értékű frazémák közül párat valószínűleg saját maga alkotott. S ha igen, akkor mindez a nyelvi leleményességére utal: *inkább maradok örök szegényül tisztességgel; betölt volt órája* (meghalt); *verje addig az vasat míg meg nem hidegül; ki nyárban nem takar tuya kgd télben miképen bánkódik; két nap eloszol onnand* (két napra elmegy).

Ritka eset, hogy két szót körülírással helyettesít egy-egy mondatban: *gonosz szerencse* (szerencsétlenség), *az én nem barátom ott vagyom* (ellenségem). A névszók használatában, toldalékolásában kevesebb

a maitól való eltérés (nem számítjuk ide a már említett régies szavakat és a nyelvjárási rageltéréseket: -ból~*bul*, -tól~*tül*). Ilyen az élettelen tárgyakra utaló *azki* vagy az *ki* (ami), illetve a hová kérdésre felelő *Gyórré* (Győrbe) ragos főnév.

Felvetődik a kérdés, hogy a levelekben miért olvashatunk ilyen sok archaikus elemet. Ismert tény, hogy a régi, így a 16. században keletkezett írott szövegeink is mindig jóval korábbi nyelvallapotot rögzítettek az akkor beszélt köznyelvinél. Gondoljuk végig: ha például egy fiatalember tíz–húsz éves korában tanult meg írni, a tanítója pedig lehetett 30–40 éves, aki szintén körülbelül húsz évvel korábban tanulta meg a betűvetést, akkor már 40–50 évnyi különbségről van szó. És ha az elsőként említett fiatal megérte a 60–70 éves kort, akkor már közel egy évszázadnyi ez az eltelt időszak. Továbbá feltételezhetően az illető egészen a haláláig az ifjú korában elsajátított írásgyakorlatot követte. Még akkor is, ha a mindennapi életben már egy fejlettebb, némileg megváltozott beszélt nyelvi formát használt. Így lehetett gersei Pethő esetében is, fennállhatott nála az írott és beszélt nyelv közötti lényeges különbség, eltérés.

Végül a tegezés-magázás¹⁸ problémáját is érdemes megfigyelni a levelekben. Mint fentebb már említettük, Nádasy és Pethő még ha időben nagyon távolról is, de vérbeli rokonok voltak. Mindketten gazdag, nemesi származású, az udvarnál, az országban, a megyékben különböző tisztségeket töltöttek be, tehát rangot viseltek. A korban – fő-

leg a nemesi származású férfiak között – elterjedt volt a kölcsönös tegeződés. Ennek ellenére a levélíró legtöbbször magázza a nádort. (Bár ezt a formát nevezhetnénk inkább udvarias tegezésnek.) Sohasem szólítja másként, csak a második személyű Kgd, te Kgd, Nsgd, te Nsdg rövidítéssel, azonban a mondatot a magyar nyelvre jellemző egyes szám harmadik személyű, magázó igealakokkal folytatja. Meg kell jegyeznünk, hogy a főúr körülbelül 27 évvel idősebb volt a levélíróknál. Néha azonban határozott tegezés is akad a mondatai között, például: „magad nem mentél volna tovább”. A magázódás valószínűleg nem elsősorban a címzett életkorának, hanem inkább a rangjának szólt. A levelek írója mindenütt megadta a tiszteletet: már írása első, megszólítást tartalmazó mondatában, a szövegben több alkalommal, majd az aláírásában, és a mindig latin nyelven történt címzésben, ahol következetesen felsorolja a nádor összes többi rangját is. Igazi hűségéhez, tiszteletadásához, önzetlen szolgálathoz nem férhet kétség – mindezt bizonyítja az itt bemutatott közel félszáz fennmaradt levele.

Gersei Pethő János a tanult, több nyelvet beszélő nemes úr nemcsak bizalmas híreket közvetítő követ, nemcsak kiváló katonameger, hanem a nádor valóban „mind éltig” hű szolgálója is volt. Bizonyára sohasem gondolt arra, hogy levelei közel fél évezred után nyelvtörténeti dokumentumok és források lesznek a 21. század kutatói számára.

18 A Wikipédia szerint a valódi magázódás csak a 18. század elején kezdődött hazánkban.
<https://hu.wikipedia.org/wiki/Megszól%C3%ADt%C3%A1s>.
 (Megtekintve: 2022. június 13.)